

imperialista hajlamainkkal. Mind magunkban hordozzuk az édenkert megteremtésének lehetőségét, de azt is, hogy előidézzük a világ összeomlását” – mondta a szerző Budapesten járva. E vagy-vagy borotvaélén táncolva erkölcsi kötelességünk újragondolni, hogy mit is jelent gyakran használt, elkoptatott szavunk, a „világ”. (*Kalligram*)

RADICS VIKTÓRIA

„Félelmetes fantázia fűti e furcsa mesét”

SIR GAWAIN ÉS A ZÖLD LOVAG, FORD. VASKÓ PÉTER

A *Sir Gawain és a zöld lovag* igazi középkori történet, 14. századi angol románc Artúr király egyik leghűségesebb lovagjának furcsa kalandjairól. Szerzőjének nevét nem ismerjük, ráadásul a szöveg a középanyol nyelv olyan dialektusában íródott, amelyet az angol anyanyelvű olvasók sem értenek szótár és történeti nyelvészeti előtanulmányok nélkül. Másfelől a *Sir Gawain* és a vele való foglalkozás vitathatatlanul modern jelenség is: a művet tartalmazó kéziratra a 19. század elején figyeltek fel, s igazán csak J. R. R. Tolkien és E. V. Gordon bőséges kommentárral ellátott 1925-ös kiadása után vált népszerűvé [Tolkien egy modern angol fordítást is készített, de annak teljes szövege csak 1975-ben jelent meg]. A művet tehát nagyjából az utóbbi száz évben olvassuk, és ez a kritikai fogadtatást is meghatározza: a különféle olvasatokban rendre előtérbe kerül a szerző finom iróniája a főhős és általában a lovagi kultúra iránt. Ez ugyan nem teszi a *Sir Gawaint* a *Don Quijote* előfutárává, de az elbeszélés művészi kidolgozottsága – Gawain jellemének összetettsége és fejlődése, a két történetszaklat többszörös gyűrűs kompozícióba összefűző cselekmény és a játékosan reflexív alliteráló versforma – messze meghaladja a korabeli románcok átlagának színvonalát, és előkelő helyet biztosít a műnek az angol irodalom történetében.

A fantasy iránt fogékony jelenkori közízlés számára különösen kedves a *Sir Gawain*: a mű kettős időbeli meghatározottsága [cselekményének régmúltba vetettsége és recepciójának modernitása], gazdag szimbólumrendszere és mesés elemei mind elősegítik jelenkori népszerűségét. A középkori irodalom egyéb remekműveihez képest viszonylag sok kortárs alkotót megihlettek Gawain lovag kalandjai a zöld lovaggal: az eredeti elbeszélés alapján többek között több nagyjátékfilm [1973, 1984, 2021], rajzfilm [2002] és televíziós feldolgozás [2009] is készült, Dennis Scott pedig 1978-ban színpadra adaptálta a szöveget modern angol átírásban [jellemzően a „fantasy” alcímmel ellátva művét]. Utóbbit már 1980-ban műsorra tűzte a kaposvári Csiky Gergely Színház egy gyerekelőadásban, míg a magyar nagyközönség azon része, amely a költői szövegre volt kíváncsi, az 1960-as évektől kezdve több különböző [részleges vagy teljes] fordításban ismerhette meg a történetet. Bár a Halász Gábor által összeállított *Az angol irodalom kincsháza* [1942] még nem közöl a műből részleteket, Lutter Tibor 1960-as kiadású, *Angol irodalom* című [a Tankönyvkiadó által „Csak iskolai tanulók részére” kiadott] szöveggyűjteménye már egy rövid, Turi

Polgár István által fordított részlettel szemlélteti „leíró, részletező erejét” [8.]. 1960-ban a teljes mű fordítása megjelent Vajda Miklós tollából a Helikon kiadásában, alapos utószóval és jegyzetekkel ellátva, zöld vászonkötésben, Reich Károly illusztrációival. A különleges kiállítású kötetéről szinte tudomást sem vett a kortárs irodalmi élet: az *Ország-Világ* glosszáírója fanyaran meg is jegyzi: „speciális érdeklődők, irodalom- és kultúrtörténészek, könyvtárak, kultúrotthonokon kívül »maszek-érdeklődő« aligha fog betérni egy-egy könyvesboltba, szólván: kérem a Sir Gawain történetét” [1960. 33. szám]. A kissé hűvös fogadtatásban közrejátszhatott, hogy Vajda fordítása nem mindenhol tudta közvetíteni az eredeti játékosságát: bár sok szép részletet tartalmaz (különösen a természetleírásokban), helyenként igazat kell adnunk Képes Júliának abban, hogy „nehézkés, fárasztó, roppant kevésbé szórakoztató olvasmány lett belőle” [*Közületek vagy bestsellerek: A középkori angol költészet Magyarországon, Fordítástudomány 1999/2.*, 80.]. Képes egyébként maga is fordított néhány strófát a *Sir Gawain*ból, ezek az 1986-os *Klasszikus angol költők* című antológiában jelentek meg Vajda által magyarított részletek mellett. Mindhárom huszadik századi fordító fontosnak tartotta az eredeti szöveg költői védjegyeként funkcionáló alliteráló (és a sajátos strófazáratokban az alliteráció mellett ráadásul rímelő) sorok megőrzését, ám mivel különbözőképpen értelmezték a költői forma funkcióját, értelmezéseik különböző mértékben (és különböző módokon) használták a betűrimet. Ezekhez az értelmezésekhez csatlakozik most Vaskó Péter újonnan megjelent fordítása, amelyben szintén meghatározó a törekvés az alliteráló verssorok visszaadására.

A *Sir Gawain* nem túl hosszú mű [mindössze 2530 sor], így rövid előszóval, végjegyzetekkel és részletes utószóval együtt is belefért egy vékony, puhakötésű, borítóján stílusosan a zöld különböző árnyalatait felvonultató kötetbe (külön érdekesség, hogy a borító grafikájának megtervezésében maga a fordító is részt vett). Az utószóban Vaskó először aprólékos értelmezését adja a mű cselekményének, majd ismerteti az alliteráló verselés történeti hagyományait és jellemzőit, végül pedig tisztázza fordítói alapelveit és módszerét elsősorban az alliteráló sorok magyarításával kapcsolatban. Az angol alliteratív költészet 14. századi megújulása a jelenből nézve afféle retro-dívathullámnak, a szájhagyományozó eredetű óangol verselés nosztalgikus imitációjának tűnhet, mindmáig vitatott azonban, hogy az „alliterative revival” az évszázadokon át szóban fennmaradt költészeti hagyomány lenyomata-e, vagy a korban újonnan előtűnő jelenség. Akárhogy is legyen, a *Sir Gawain* költőjét már nem kötötték a régi germán eredetű alliteráló költészet íratlan szabályai, ezért sokkal szabadabban élhetett a különböző hangeffektusokkal, mint óangol elődjei, többek között a rímmel is kísérletezhetett a hosszú strófák végén. Vaskó ezt a viszonylagos szabadságot továbbgondolva és a magyar nyelvre alkalmazva úgy döntött, hogy az alliterációt kiterjeszti az igekötős igékre is, amelyekben (a fordító kifejezésével élve: „hunyorítva”) az igekötő és a szótó is részt vehet a betűrimben. A szövegben ezért különböző elv alapján működő sorokat találunk: van, ahol az igekötő alliterál: „betartva a lovagi becsület parancsát” [1548], van, ahol a szótó: „majd így beszél a zöld bajnokhoz megbicsakló hangon” [2373] és van, ahol mindkettő: „nekifog felkapaszkodni a füves kápolna-halomra” [2198].

Az olvasás során eleinte kétségkívül furcsának, túlzottan kimódoltnak tűnik az alliteráció ilyen töménysége, de Vaskó jó eséllyel számít rá (amint ezt az utószóban

elárulja], hogy kb. 100–150 sor végigolvasása után a magyar irodalmi hagyományon edződött fülek is hozzászoknak a szókezdő hangzók összecsengetéséhez [138.]. Természetesen az sem árt, ha hangosan olvassuk fel a szöveget: ezt egyébként maga a mű elbeszélője is ambicionálja: „Fülejtek figyelmesen, hogy fűzöm e verset, / úgy éneklek éppen, ahogy én is hallottam / mondani: / régi rege módra zöngve, / mert ízét abban forrja ki, / szót szóval úgy szöve össze, hogy egybecsengjenek hangjai” [30–36. sor]. Azt, hogy az alliteráció következetes használatának köszönhetően valóban elkezd-e „működő, lélegző, eleven irodalmi formává válni az addig esetlegesnek tűnő szabályhalmaz” [139.], majd a *Sir Gawain* fogadtatástörténete mutatja meg, az viszont tény, hogy Vaskó minden eddigi megjelent fordítónál tudatosabban és sikeresebben törekszik arra, hogy az eredeti szövegnek ezt a meghatározó formai sajátosságát áthozza a magyarba.

Bármennyire körültekintőek és elméletileg megalapozottak az ilyesfajta kísérletek a költői forma átültetésére, a nyelvek és a költészeti hagyományok különböző természeténél fogva elkerülhetetlenek bizonyos veszteségek és kompromisszumok. „Wirral veszélyes vadonját” [700] nem lehet átültetni a Bakonyba. Vaskó fordításában is akadnak olyan helyek, leggyakrabban talán az alliterációt és rímet egyszerre szerepeltető strófazárlatokban, ahol a magyar szöveg csak messziről, „hunyorítva” követi az eredetit. A rókadázás-jelenetben például a kopók által üldözött róka Vaskónál „inal bogyós bokrok alatt” [1718], míg az angolban csak „To þe wod he went away”), de ennél problematikusabb az a pont, ahol az eredeti szövegben egy bizonyos könyvből „hallott” dolgokról [„þe bok as I herde say”) van szó, míg a fordítás az „és mint a régi könyv írja” [689] fordulatot használja. Világos, hogy ez a megoldás rímkényszerből született az „Ahogy lova lába bírja” [687] sorhoz, de egy kevésbé idiomatikus és/vagy kevésbé alliteráló magyar megoldásban talán az eredeti szövegben kulcsfontosságú oralitás- és auralitás-motívum is érvényre juthatott volna. Hasonlóképpen, amikor az angol költő egy szájhagyományozó kultúrából kölcsönzött fordulattal (retorikai műszóval: aporiával) élve azt mondja, hogy „túl nehéz lenne tizedét is elmondani” Gawain kalandjainak („Hit were to tore for to telle of þe tenþe dole”), akkor a fordítás – kissé századelős modorban – a „nem tudná tétova tollam tizedét sem leírni” [719] fordulatot hozza, megtörve azt a gondosan felépített illúziót, hogy a költemény olvasói valójában egy szóbeli előadás hallgatói lennének. Akad olyan hely is, ahol Vaskó alliterációs programja „túlkompenzál”, és a szájhagyományozó költészetben bevett, ám a *Sir Gawain* szövegére nem jellemző ismétlési mintát visz be a magyar szövegbe. Sir Gawain a zöld kápolnához indulva megsarkantyúzza lovát (Gringoletet) aranyos sarkantyújával („Gordez to Gryngolet with his gilt helez”), míg a kápolnához érve újból sarkantyúzza, ahogy csak bírta („Hit þe hors with þe helez as harde as he my3t”): ez a két különböző sor a magyar fordításban visszatérő formulának hat: „Végül Gringolet vékonyába vágja arany sarkantyúját” [2062], illetve „sietve lova vékonyába vágja sarkantyúját” [2153].

A formakényszerből fakadó apró döccenésektől eltekintve Vaskó pontosan tolmácsolja a cseppet sem könnyű középanyol költeményt [ezen nem is csodálkozunk, hiszen az ó- és középanyol nyelv és irodalom tudós hazai szakértője, Nagy Andrea segítette nyelvi lektorként a munkáját]. A tartalmi és formai hűségre való törekvés mellé az eredeti kedélyes eleganciájához illő választékos stílus dukál, és a *Sir Gawain*

legújabb magyar változata ebből a szempontból sem okoz csalódást: élvezetes, gördülékeny szöveg, amely örvendetesen mentes az archaizmusoktól (egy „nékem” azért becsúszik a rímkényszer miatt a 2385. sorban).

Vaskó fordítása kiváló bizonyítékát adja annak, hogy a huszonegyedik századi magyar nyelv jelen állapotában, a tizenkilencedik század végi, huszadik század eleji magyar költői és fordítói hagyományok megidézése nélkül is tökéletesen alkalmas régi szövegek árnyalt értelmezésére és a jelen számára már ismeretlen vagy idegen kulturális tudás hatásos közvetítésére. A magyar szöveg extra élvezeti értékét adják a fordító kissé önreflexív kikacsintásai a közönségre az elmés szinonimákkal (pl. a „zöld” színre: lomboszín, szőlőszín, levélszín, mohazöld stb.), valamint az eredetiben is megkapó] természeti leírások: „Köves partokon kapaszkodnak kopasz ágak közt, / hidegtől reszkető havas sziklákra hágnak, / Magasan felettük feszül az ég, de a felhők szinte / lábuknál folynak össze a lápok gőzeivel, / s a kopár hegyek köd-kalapot hordanak. / Habot fröcskölve futnak a fürge patakok, / vizük fehéren forr völgybe vágott útjukon” [2077–2083]. Vaskó fordítása önmagában is könnyen értelmezhető, ez azonban megtévesztő lehet, hiszen a mű végéhez érve a fordító által írt magyarázó jegyzetekre bukkanunk, amelyek nincsenek jelölve a főszövegben, azonban fontos értelmezési lehetőségeket és háttértudást biztosítanak a szövegben szereplő kulturális utalásokhoz. Jelen recenzens számára kifejezetten zavaró ez a megoldás (és az ezt meghonosító magyarországi kiadói gyakorlat, amely már a *Sir Gawain* 1960-as kiadására is jellemző volt), leginkább azért, mivel azt a hamis illúziót kelti, hogy a régi szövegekhez akadálymentesen, magyarázat és értelmezési segédletek nélkül is hozzáférhetünk. Vaskó fordításából vett konkrét példával élve: a *Sir Gawain* 620. sorához érve lábjegyzet (vagy legalább egy végjegyzetre utaló jelölés) híján az átlagos műveltségű olvasó átsiklik a „pentagramma” kifejezés fölött anélkül, hogy annak jelentőségére rákérdezne – s csak a jegyzetekhez hátralapozva (ha ugyan veszi a fáradságot ilyesmire) tudja meg, hogy kulcsfontosságú szimbólumról van szó.

Mindent összevéve a *Sir Gawain* új fordításának megjelenése fontos irodalmi esemény: Vaskó Péter szövege „könnyed s kecses csevejjel [...] csiszolja elménk” [918], és lehetővé teszi a nagyközönség számára a 14. századi angol kultúra egyik minőségi műalkotásának megismerését. A kísértésnek *majdnem* ellenállni képes, szinte hibátlan Gawain meséje jókedvre derítő olvasmány, de egyúttal a régi angol irodalom egyik jelentős, az óangol vallásos költészettől Miltonig húzódó hagyományának megke-
rülhetetlen darabja. Itt volt az ideje, hogy új [zöld] köntöst kapjon. [*Prae*]

PÉTI MIKLÓS